

9. Цифрова трансформація в освіті: виклики та перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15 – 16 квітня 2025 року, м. Київ) / Упорядники: Твердохліб І.А., Малюх Є.В. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. 324 с. URL: <https://surl.li/prvdju>

Дубова Софія Олександрівна – здобувачка СВО бакалавра факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта (Українська мова і література)). **Наукові інтереси:** методика навчання літератури.

Софія Дубова
Наук. керівник – ст. викл. Пойда О. А.

МЕТОДИЧНІ УМОВИ АКТУАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФОЛЬКЛОРУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. У статті обґрунтовано методичні умови, за яких фольклор стає інструментом внутрішньої самоідентифікації підлітка в умовах війни. Окреслено вікову специфіку сприйняття фольклорних текстів підлітками, проаналізовано структуру етнокультурної компетентності та запропоновано системні методичні підходи до організації освітнього простору, що стимулює процеси самоідентифікації школярів. Розглянуто механізм перетворення зовнішніх культурних стимулів на внутрішні переконання через емоційний резонанс та роботу з архетипами.

Ключові слова: національна самосвідомість, етнокультурна компетентність, фольклор, підлітковий вік, українська література, виховне середовище, самоідентифікація.

Annotation. *The article substantiates the methodological conditions under which folklore becomes a tool for a teenager's internal self-identification during wartime. It outlines the age-specific characteristics of folklore text perception among adolescents and analyzes the structure of ethnocultural competence. The author proposes systemic pedagogical approaches to organizing an educational space that stimulates students' self-identification processes. Furthermore, the article examines the mechanism of transforming external cultural stimuli into internal beliefs through emotional resonance and engagement with archetypes.*

Keywords: *national self-awareness, ethno-cultural competence, folklore, adolescence, Ukrainian literature, educational environment, self-identification.*

Вступ. Проблема формування національної самосвідомості особистості в сучасній українській освіті набуває особливої значущості. Школа сьогодні – це не лише простір для трансляції знань, а й потужний осередок виховання духовно багаті, морально зрілої особистості, здатної ідентифікувати себе з українською культурою. В умовах повномасштабної війни питання етнокультурної ідентичності стає основою духовного опору та запорукою збереження нації. Саме тому звернення до фольклору як відображення душі народу, його історичної пам'яті та моральних ідеалів є надзвичайно актуальним. Фольклорний текст на уроці літератури постає не лише об'єктом аналізу, а й живим джерелом національної енергії, що допомагає підлітку відчувати себе частиною великого історичного роду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності, структури та шляхів формування етнокультурної компетентності розглядаються у працях таких науковців, як І. Бех, Г. Врубель, В. Гончарук, В. Євтух, Н. Миронюк, А. Мітева, Н. Сідельник, В. Уліщенко та ін. Зокрема, В. Євтух визначає її як психологічну здатність індивіда опановувати

ситуації, пов'язані з функціонуванням етнічних культур [4]. С. Стрельбицька наголошує на важливості орієнтації у світі традицій [10], а Н. Юрійчук підкреслює, що основою такої компетентності є володіння рідною мовою та усвідомлення себе носієм національних знань [12]. І. Бех слушно наголошує на особистісно орієнтованому підході, де виховання є внутрішнім процесом саморозвитку, що надзвичайно важливо для підлітків, які шукають власне «Я» [2]. В. Уліщенко розглядає фольклорний текст як генетичний код нації, що дозволяє вчителю інтегрувати традиційні смисли у сучасність [11]. А. Соколова акцентує на вивченні фольклору в контексті ідей НУШ, підкреслюючи роль емоційного занурення у матеріал [9]. Проте, незважаючи на ґрунтовні теоретичні розробки, методичні аспекти реалізації цих умов безпосередньо на уроках літератури в середній ланці потребують подальшого уточнення.

Мета статті – теоретично обґрунтувати та практично визначити систему методичних та психолого-педагогічних умов, що забезпечують ефективний розвиток національної самосвідомості підлітків у процесі вивчення фольклору на уроках української літератури.

Етнокультурна компетентність підлітка – це складне багатовимірне утворення, що включає три основні компоненти: когнітивний (знання про культуру, історію, мову), афективний (ціннісне ставлення, емоційний зв'язок) та поведінковий (практичне застосування знань у житті та творчості). Для учнів 5-9 класів розвиток цих компонентів відбувається нерівномірно, що зумовлює необхідність диференціації педагогічних умов [1, 3].

Першою та базовою умовою успішного виховання є врахування вікової психологічної специфіки підлітків. Для учнів 5-6 класів пріоритетною є емоційно-образна сфера. На цьому етапі самосвідомість формується через захоплення героїкою, магією та фантастикою. Вивчення давньоукраїнської

міфології та народних казок (наприклад, «Про Правду і Кривду») дозволяє дітям осмислити дуальність світу через зрозумілі алегорії. Методичною умовою тут є подача матеріалу через візуалізацію та інтерактив: створення коміксів за мотивами легенд («Берегиня», «Неопалима купина»), моделювання «живих образів» та ігрові форми контролю («асоціативний ланцюг», літературні вікторини) [9].

У 7-8 класах на перший план виходить потреба в рефлексії та логічному обґрунтуванні цінностей. Підлітки прагнуть зрозуміти коріння національного характеру. Це період підліткової кризи, коли дитина перестає просто вірити «на слово» (як учні 5-6 класів), а починає аналізувати, порівнювати та шукати своє місце у контексті твору і світу. Тут літературні архетипи безпосередньо впливають на свідомість. Пріоритетним є вивчення дум та історичних пісень. Думи – це маніфест тяглості поколінь [7].

На прикладі пісні «Ой Морозе, Морозенку» вчитель демонструє ідею жертвовності заради вищої мети. Вивчення цього твору є критично важливим для актуалізації національної самосвідомості підлітків, оскільки постать головного героя – освіченого шляхтича, який свідомо обрав шлях служіння народу, – стає для учнів потужним архетипом ідентичності та морального вибору. Методично це реалізується через створення освітнього простору, де поєднується аналіз історичного прототипу Станіслава Морозовицького з емоційним проживанням тексту: використання методу паралелей між подіями на Савур-могілі та сучасною війною дозволяє перетворити фольклорний образ на внутрішнє переконання школяра.

Нині земля, просочена кров'ю, має трагічну долю завдяки тим, у кого національна свідомість та здоровий глузд відсутні. Після запеклих боїв 2014 року оригінальний монумент був майже повністю зруйнований: обеліск зазнав ушкоджень, скульптуру солдата було знищено. Сьогодні курган активно

використовується рф для фальсифікації історії та створення власного міфу про війну.

Важливо наголосити: ті, хто зростав на початку незалежності України, сьогодні захищають її на фронті. Це і є реальна спадкоємність духу. Адже, як зазначає О. Пойда, «однією з найсильніших мотивацій людської поведінки є її усвідомлення національної самоідентичності» [8, с. 36].

У 9 класі формування самосвідомості досягає рівня ідентифікації. Учень починає усвідомлювати культуру як частину свого життєвого проєкту. Робота з родинно-побутовою піснею («Сонце низенько») або творами Марусі Чурай потребує умов для глибокої інтимно-особистісної рефлексії. Тут важливо забезпечити зв'язок між текстом та родинним досвідом учня [2].

Другою обов'язковою умовою є реалізація діяльнісного підходу через інтегроване навчальне середовище. Статика на уроці фольклору вбиває його природу, адже усна народна творчість – це дія. Методика має включати:

1. Дослідницько-пошукову діяльність: проведення міні-експедицій у межах родини чи села, запис прислів'їв, які використовують батьки, опис сімейних оберегів. Це перетворює учня зі споживача інформації на її дослідника.

2. Свідоме переосмислення: впровадження методу «волонтерства пам'яті». Учні мають самостійно збирати сучасні історії про героїв війни (односельців, родичів) та порівнювати їх зі стародавніми легендами. Оскільки Україна сьогодні багата на новітніх героїв, діти бачать, що легенда твориться на їхніх очах.

3. Художньо-естетичну синтезацію: поєднання літературного тексту з прослуховуванням автентичних аудіозаписів, переглядом відеофрагментів фольклорних свят та інсценізацією обрядів (веснянок, колядок) [5, 11].

Третьою умовою, яку неможливо ігнорувати, є культурологічна позиція вчителя. Педагог має виступати не

лише транслятором фактів, а й «культурним медіатором». Якщо вчитель сам виявляє емоційний зв'язок із матеріалом, використовує сучасні методи (QR-квести за фольклорними пам'ятками, створення сторінок персонажів у соцмережах), – це руйнує бар'єр між фольклором та сучасним підлітком. Водночас завданням вчителя є залучати вихованців до дискусії, задаючи питання, що спонукають до реальних роздумів: «Чи хотіли б ви дружити з героєм, чому?»; «Як ви уявляєте його день, якби він опинився у вашому місті сьогодні?»; «Чи був би він схожим на вас у повсякденному побуті? Чи були б ваші щоденні вибори схожими? Чому?» [12].

Не менш важливою частиною роботи педагога є діагностика рівня свідомості. Для аналізу ефективності методики вчителю доцільно провести анкетування до початку вивчення фольклору та після. Питання мають виявляти: а) рівень відчуття зв'язку з історією («Чи вважаю я себе частиною нації?»); б) ціннісні орієнтири («Що для мене є героїзмом?»); в) готовність до дії («Як я можу зберегти пам'ять?») та інше [7, с. 5].

Очікуваними результатами такої методики є якісна трансформація свідомості школяра, що передбачає перехід від пасивного сприйняття тексту до активного ототожнення себе з нацією та її ціннісними орієнтирами. Завдяки роботі з архетипами та емоційним резонансом страх підлітка перед війною трансформується в конструктивну гордість за свій народ, стаючи для нього міцною психологічною опорою. Кінцевим етапом стає глибоке усвідомлення учнем того, що його особистий день є частиною великого історичного ланцюга, який об'єднує минулі та сучасні покоління в єдиному процесі державотворення та захисту власної ідентичності.

Висновки. Успішний розвиток національної самосвідомості можливий лише тоді, коли фольклор перестає бути «експонатом минулого». Завдання вчителя – спонукати учня до внутрішньої рефлексії, саморозвитку та свідомого

вибору. Лише через емоційне ототожнення з безсмертним героєм підліток здобуває стійкість до зовнішніх викликів і стає творцем майбутнього незалежної України.

Література

1. Березюк О. С. Тенденції формування етнокультурної компетентності особистості. *Проблеми освіти*. 2015. № 85 (Спецвипуск). С. 10-14.

2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1. Київ : Либідь, 2003. 206 с.

3. Гончарук В. А. Теоретичні підходи до трактування сутності поняття «етнокультурна компетентність» майбутнього вчителя. *Перспективні напрями розвитку сучасних педагогічних і психологічних наук* : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8-9 лютого 2019 р.). Харків, 2019. С. 48-51.

4. Євтух В. Б. Етнічність : енциклопедичний довідник. Київ : Фенікс, 2012. 395 с.

5. Корнієнко А. В. Зміст і методи формування етнокультурної компетентності у вихованців гуртків декоративно-вжиткового мистецтва в позашкільних навчальних закладах. Київ : Грамота, 2013. С. 103-108.

6. Куниця Т. Мала група як основа формування навичок конструктивних взаємовідносин підлітків. Київ, 2016. URL: <https://surl.li/euskhl>

7. Мацейків Т. І. Підходи до реалізації етнокультурної компетентності учнів. 2016. URL: <https://surl.li/xodsvt>

8. Пойда О. А. Концепція національної ідентичності в художньому світопросторі Олекси Стороженка *Українська література: історичний досвід і перспективи*, 2024. № 3, С. 31-45. DOI: <https://doi.org/10.31652/3041-1084-2024-3-03>

9. Соколова А. Вивчення українського фольклору в контексті ідей Нової української школи. *Наук. вісник Ізмаїльського держ. гуманіт. ун-ту*. 2024. № 68. С. 143-153.

10. Стрельбицька С. Особливості формування етнокультурної компетентності майбутніх соціальних

працівників в умовах глобалізації. *Педагогіка – Pedagogy*. 2014. № 3. С. 161-164.

11. Уліщенко В. В. Формування етнокультурної компетентності на уроках української літератури. *Вісник післядипломної освіти*. 2011. Вип. 3. С. 161-166.

12. Юрійчук Н. Етнокультурна компетентність майбутніх учителів-філологів у контексті сучасних вимог до освітнього процесу. URL: <https://cutt.ly/WIlwQO2>

Дубова Софія Олександрівна — здобувачка СВО бакалавра факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність 014.01 Середня освіта (Українська мова і література)).
Наукові інтереси: *Методика навчання літератури, етнокультурне виховання підлітків, використання фольклору в сучасній школі.*

Юлія Ковальчук

Наук. керівник – ст. викл. Пойда О.А.

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО СВІДОМОЇ ОСОБИСТОСТІ (на прикладі вивчення творчості Лесі Українки в 10 класі)

Анотація. У статті розглянуто проблему виховання національно свідомої особистості засобами української літератури, зокрема через вивчення творчості Лесі Українки. Обґрунтовано роль креативної освіти, інтеграції педагогічних технологій та індивідуального підходу у формуванні патріотизму, громадянської позиції та духовних цінностей учнів. Проаналізовано ефективні методи і форми роботи на уроках української літератури, що сприяють розвитку творчого мислення та національної ідентичності.